

väv. Men så vänder man blad och plötsligt är pralin-skålen tom. Resolut urdiskad och undanställd på sin plats i serveringsgångens höga skåp. Nu blir det allvar. Trycksvärtan tar över i en formgivning som närmast har sin motsvarighet i naturvetenskapliga avhandlingar. Inte snyggt men med ett tydligt pedagogiskt pekfinger. Lek har sin tid, allvar har sin. I tre huvudkapitel utvecklas och utmejslas den nya, djupare och rikare bilden av konstnären Alexander Roslin. De enskilda bidragen är välskrivna och andas djup förtrogenhet med materialet och tiden. Vissa porträtt diskuteras av flera författare. Tack vare olika utgångspunkter och ingångar i materialet blir läsaren inte irriterad, vilket åtminstone jag annars tendrar att bli om dubblingarna är att betrakta som redaktionella tillkortakommanden. I stället fascinerar man över att samma bild kan betraktas på så skiftande sätt och bidra med så varierad och mångfacetterad kunskap.

Att Alexander Roslin var tekniskt fulländad som stoffmålare tillerkände honom redan samtiden medan man förhöll sig mera kritisk till hans teckningskonst och komposition. Karin Sidén uppmärksammar läsaren på att Roslin, trots sitt till synes flärdfulla rokokomåner, kan inplaceras i en fransk barockklassicistisk tradition där *decorum* fortfarande var ett ledord. Bildspråket präglas av repetitiva poser och av rekvisita anpassad efter modellernas kön, ålder och sociala ställning. Till och med den gamla härskarposen – handen på höften – dyker upp hos Roslin. Angelägen känns kunskapen om hur viktigt annat än det rent konstnärliga var för Roslins framgång. Magnus Olausson beskriver honom, i ett av sina många intressanta bidrag, som målmedveten karriärst, driven affärsman, socialt kompetent, samlingsförmåg och ständigt nätverkande. Detta framträder som nödvändiga egenskaper när beställarkretsen hörde till de mest illustra och mäktiga familjerna i Europa. Ett porträtt var förvisso en avbildning av modellen men porträttligheten sträckte sig bortom modellens drag och karaktär. Merit Laine, Carolina Brown och Margareta Gynning bidrar i sina respektive artiklar med flera av de aha-upplevelser jag berikades med vid läsningen av boken. De visar hur sådant som vi betraktar som ytligt kunde vara laddat med betydelse på 1700-talet. Tyger, spetsar och broderier skulle helst vara så exakt avbildade att en samtida betraktare kunde identifiera tillverkaren, brodösen, knypplerskan etcetera. Roslins porträtt kan därmed ses som bilder av det sena 1700-talets konsumtionssamhälle, där konsumtion präglad av smak var en dygd och modets växlingar fungerade som ett aristokratis prerogativ och därmed maktmedel.

Förmågan att visualisera denna »konsumtionsetetik», för att använda Margareta Gynnings ord, var en viktig del av stoffmålaren Alexander Roslins framgångar i Paris under andra halvan av 1700-talet. Det kan också poängteras att textilier i allmänhet värderades mycket högt på 1700-talet. Detta framgår tydligt vid ett studium av inventarieförteckningar och bouppteckningar där materiella tillgångar åsätts ekonomiska värden.

I ett skickligt utfört porträtt mötte en välliknande och smickrande bild av modellen samt en exakt återgivning av stoffer i dräkter och interiörer men också en illusion av levande närvaro som gärna skulle väcka betraktarens känslor. Skönhet och grace väckte andra associationer på 1700-talet än i dag. De betraktades som ett aristokratiskt ideal snarare än som ett kvinnligt dito och var därför en angelägenhet för både kvinnor och män. Porträttkonsten fungerade som ett givet medium för att lansera aristokratiska ideal av det här slaget.

Grace och en vacker kroppshållning var de yttre tecknen på inre kultivering. En vacker yta kunde alltså spegla ett intresseväckande inre. Så kan man med nya ögon se på Alexander Roslins porträtt och så kan man också se på Nationalmuseums Roslin-katalog.

Margareta Nisser-Dalman

Carl Renmarck, *Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera*, Utgiven med inledning och kommentar av Maj Reinhammar, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 100 (Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur, 2008). 208 s.

Adolf Noreen listade i *Vårt språk*, I (1903) alla kända svenska ordböcker och ordlistor, tryckta och otryckta, över riksspråket och över olika dialekter. Sedan listan publicerades har flera av de otryckta förts över till raden av de tryckta, till exempel *En 1700-talsordlista från Piteå*, utgiven med inledning och kommentar av Maj Reinhammar (2002). Nu har alltså Uppsala-nordisten Reinhammar hunnit med ytterligare en norrländsk dialektordlista, eller snarare dialektordbok.

Reinhammars bok är klart disponerad i tre huvudsnitt: först en inledning som på trettio sidor ger värdefull information för förståelse och användning av ordboken, därefter Renmarcks ederade verk *Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera* [förslag till översättning: »Många skärvor av det götiska språket»], sist ett par praktiska register – ett över uppslagsord (i ordboken bara grov-

sorterade efter begynnelsebokstav), ett över referenser till källor och ett över orter (där de olika orden brukas).

I »Inledning» får vi veta vem Carl Renmarck var: född i Härnösand 1724, uppvuxen i Luleå, död som lärare i Piteå 1773. Sin ordbok daterar han 1752/1753. Det är alltså ett verk av en ung studiosus som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek, Nordiska samlingen N 634. Reinhammar beskriver koncist handskriftens yttre, dess olika handstilar och stavningsprinciper, ordartiklarnas uppbyggnad etcetera. Bandet har 508 paginerade sidor, men högersidorna är till stor del tomma, eftersom texten planerades i stort i förväg så att alla ord skulle få plats. Det sammanlagda antalet uppslagsord är cirka 1 700.

De flesta artiklarna är korta, en eller två rader i utgåvan, men många får svälla ut till flera rader. Oftast ges uppgifter om var i (norra) Norrland ordet brukas, liksom översättning till latin och/eller förklaring på svenska.

Reinhammars underkapitel »Kommentarer till språket», om uttal, formlära, etymologier etcetera är informationsrikt men kräver av läsaren vissa grundkunskaper i ämnet nordiska språk (svenska).

Under »Referenser» nämns att Renmarck är frikostig med hänvisningar till tryckta källor. Den oftast citerade är märkligt nog en ordbok över nordiska fornspråk: Olof Verelius, *Index lingvæ veteris scytho-scandiacivegothicæ* (1691). Här finns ett par uppgifter som torde vara felaktiga. Reinhammar identifierar Renmarcks »Locc. Lex. Juris Sviogoth.» som Johannes Loccenius' *Lexicon JurisSveo-Gothicæ* (1651), men verket kom i en andra upplaga 1665 och en tredje 1674 – och det är med denna senare som sidangivelsen stämmer överens. Vidare sägs att Renmarck möjligen som barn kan ha mött resenären Linné i Luleå 1732 men trots det inte nämner dennes *Iter Lapponicum*. Reseberättelsen trycktes dock först 1811 på engelska, och på svenska 1889. Det finns också en zoologisk miss: nattskäfwä förklaras i ordboken med »vespertilio, läderlapp» (s. 127), men utgivaren får fladdermusen till att vara en insekt (s. 26).

Därmed är vi inne på huvudsaken: själva ordboken. För den som har vuxit upp med stadsmål i Malmö och sedan hört folkmål i Göinge och på Österlen är ordsdatten vid en första anblick helt exotisk. Men om jag prövar mitt huvudkriterium vid bedömningen av en ordbok, vilken som helst, »Lockar den till sträckläsning?», då blir svaret obetingat ja. Korta artiklar växlar med längre. Ibland sväller de ut till små essäer, som till exempel det semantiska finsnickeriet i

Besnippelig. Wb. är en, som finner sig wäl i tal och swar, helt oförmödeligen. it. nästan det samma som Bedonelig, dock med den åtskillnad, at bedonelig hörer mera til klädebonaden och det som utwärtes är at skoda hos en menniskia; då Besnippelig mera lämpas til ens upförande i tal och swar, och hwad som inwärtes tillkommer hos Menniskian.

I själva verket samsas uppslagsord av skilda slag i *Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera*. Utöver de nordnorrländska dialektorden finns normala rikssvenska ord, rikssvenska ord med avvikande uttal och snarast »norröna» ord (oftast belagda hos Verelius); svärmeriet för det »götiska» var nu en gång starkt under sista delen av 1600-talet och första av 1700-talet.

Maj Reinhammars editionsarbete kan synas i sömmarna med hjälp av en faksimilsida ur handskriften (p. 72 återgiven s. 17). Att hon varit noggrann kan inte ifrågasättas. Men jag vill peka på ett alternativ för bruket av kursiv stil. Den reserveras i utgåvan (berört på s. 16 och 37) för att återge upplösta förkortningar, som i artikeln

Bramskära sig. Lul: form. usitat. loqv. uhrsäka sig mycket it. hålla sig framme. inde aliter dicitur Framskära säg. it. göra sig grön.

Denna artikel är – liksom många andra – lite svårsläst för den som inte läser latin dagligdags. Några förkortningar listas i inledningen (s. 20), men det mesta latinet får läsaren identifiera själv och slå upp i lexikon. Om man stillatigande skrev ut förkortningarna, kunde kursiv reserveras för latinet och artikeln utformas så här:

Bramskära sig. Lul: form. usitat. loqv. uhrsäka sig mycket it. hålla sig framme. inde aliter dicitur Framskära säg. it. göra sig grön.

Då hade läsaren inte behövt tveka om vad som är svenska och vad som är latin. Och då framträder till exempel det högfrekventa *it.* = *item* = 'även, på samma sätt' tydligare.

Sist ett hugskott. En vetenskaplig edition av en äldre, tidigare otryckt text har traditionellt en liten publik av forskarkollegor, vilkas intressen sammanfaller med eller nära gränser till utgivarens. Men det är synd på rara arter – i alla fall när ämnet är svenska dialekter. Jag vet ju inte om få, några eller många av Renmarcks redovisade ord ännu brukas. Men kunde inte Maj Rein-

hammar sätta ihop en liten dialektordlista över ännu levande dialektord i Norrbotten? Andra dialektkännare kunde välja andra trakter. Häftena kunde vara billiga eller helst gratis, och de kunde finnas på både kommunbibliotek och bensinmackar. Jag tror att Renmarck hade gillat det.

Utgåvan fogar ännu en intressant pusselbit till vår bild av 1700-talets Sverige.

Lars Holm

Edvard Carleson & Carl Fredrik von Höpken, *Beskrifning öfwer resan till Ephesus och Scalanova*, Utgiven och kommenterad av Paavo Roos, *Scripta minora Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis*, 2006–2007:2 (Lund: Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet, 2007). 44 s.

Attityderna till det osmanska riket kom att förändras i samband med Karl XII:s vistelse i Bender. För kungen fanns det politiska skäl såväl som ekonomiska motiv till att förbättra relationerna till Konstantinopel, dels som allierad mot Ryssland, dels för att utveckla handeln med Levanten och Medelhavsområdet generellt. De utökade kontakterna under perioden gynnade även ett intresse för Mellersta österns kulturer och religioner. Förbindelserna genomgår dock en nedkylning efter kungens långa och kostsamma vistelse i Turkiet. År 1731 ville emellertid Kommerskollegium mjuka upp denna relation igen. Men även turkarna var drivande till ett utökat samarbete då de önskade sig ett militärt samarbete gentemot Ryssland. Planerna förverkligas och två sändebud skickades iväg: Edvard Carlson (1704–1767) och Carl Fredrik von Höpken (1713–1778). Från deras resa finns två längre rapporter bevarade. Den första, *Twänne stora svenska herrars Rese-beskrifning, ifrån Cypren, til Asien, Förlofwade Landet et-cetera* gavs ut i Stockholm 1768, och kom att följas av otaliga senare upplagor. Den andra, *Beskrifning öfwer resan till Ephesus och Scalanova*, ges nu för första gången ut i tryck av Paavos Roos.

Skriften är kort men bjuder på en djuplodande läsning. Inledningen presenterar huvudpersonerna och syftet med resan samt ger en jämförelse med den tidigare, mer kända rapporten. Därefter följer reseskildringen. Noter i högermarginalen utvecklar eller klargör olika observationer, vilka redovisas i ett avslutande kapitel. Totalt rör det sig om fyrtio kommentarer, som

behandlar allt från enskilda inskriptioner till allmänna resonemang om resandet. Eftersom resenärerna inte redovisar vilka skrifter de eventuellt läst eller gitter de fått hjälp av, är det också svårt att avgöra vad som är avskrifter och vad som är egna observationer. Via Roos' kommentarer erbjuds dock ledtrådar till vilka verk som kan ha använts av resenärerna, samt hur deras observationer förhåller sig till dåtida och sentida arkeologiska undersökningar. Författaren visar här på sina omfattande kunskaper i antikens språk och kulturhistoria.

Reseskildringen ger intressanta inblickar i dåtidens kunskapsintresse och attityder till fornminnen. Vissa lämningar framställs närmast som spännande attraktioner att upptäcka. När exempelvis »en stor underjordisk gång» utforskas i vad som beskrivs som det raserade Dianatemplet, skriver resenärerna: »Wij togo med oß optände facklor; och fästade et rep wid ingången at wij så mycket lättare skulle kunna finna wägen tilbakars» (s. 17). Platsen uppfattas även som ett vittne till det förflutna då kritik av eftervärldens hantering av det ventileras: »Det skulle warit önskeligit at denne kajsares nit inet gådt så wida utan at han welat lemna detta som et rart monument åt efterkommande» (s. 18). I Roos' kommentar till denna observation kan man dock läsa att det tempel som undersöktes i själva verket var hamntermerna med tillhörande byggnader. Dianas, det vill säga Artemis', tempel brann ner 356 f.Kr. och upptäcktes först på 1860- och 1870-talen. Att fästa rep vid sig som Carleson och von Höpken gjorde när de begav sig ner till underjorden var även rekommenderat vid denna tid, skriver Roos. Kommentarer av detta slag är värdefulla och förhoppningsvis kan källpublikationer på denna höga nivå leda till ett nyvaknat intresse för de resor som gick längs dessa vägar.

Joachim Östlund

Helene Schmitz, Nils Uddenberg & Pia Östenson, *System och passion: Linné och drömmen om Naturens ordning* (Stockholm: Natur & Kultur, 2007). 256 s.

Officiella jubileumsböcker riskerar lätt att bli tråkiga i sin välmenande ambition att tillhandhålla något för alla, behaga så många som möjligt och inte stöta sig med någon. Det är därför aningen överraskande, men också mycket glädjande, att kunna konstatera att det